

PŘÍSTUPY KE KOMPARACI SYSTÉMŮ PODPORY STUDENTŮ SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI NA TERCIALNÍM STUPNI VZDĚLÁVÁNÍ

JIŘÍ VOTAVA

Abstrakt: *Cílem tohoto příspěvku je srovnat metodologické přístupy ve výzkumu systémů podpory studentů se speciálními vzdělávacími potřebami. Autor zdůrazňuje význam této otázky v souvislosti s rostoucím počtem studentů na terciálním stupni vzdělávání a obecně stoupající rozmanitostí studujících. V první části je definován pojem student se specifickými vzdělávacími potřebami. Autor představuje vlastní klasifikaci výzkumných strategií v pedagogickém výzkumu, které jsou vhodné pro tuto oblast. Text dále přináší příklady provedených výzkumů. Z analýzy pramenů vyplývá, že poměr kvalitativních a kvantitativních metod je vyrovnaný a zároveň stoupá počet kombinovaných a systémově zaměřených výzkumných projektů.*

Klíčová slova: *Student se speciálními vzdělávacími potřebami, terciální vzdělávání, metody pedagogického výzkumu*

Abstract: *The objective of this contribution is to compare methodological approaches to research of the support of students with special needs at higher education. Author stress the importance of this topic in the context of growing number of students at higher education and with awareness of increasing diversity between them at the same time. In the first part of the article the term „student with special educational needs at higher education“ is defined. Author introduced his own classification of research approaches that responds to this area. The main part of the text summarizes examples of conducted researches. On the basis of analysed resources it is concluded that the ration of qualitative and quantitative methodologies is balanced but the number of system oriented and action researches is raising.*

Key words: *Student with special needs, higher education, methods of educational research*

Úvod

V současné době není třeba předkládat mnoho faktů a důkazů, abychom mohli přijmout tvrzení, že terciální stupeň vzdělávání je v evropském i národním kontextu v centru společenského, politického i výzkumného zájmu. V souvislosti s boloňským procesem dochází ke změnám struktury mnoha škol a studijních oborů. Oficiální dokumenty informují především o postupu reformy evropského vysokého školství ve směru vytváření společného Rámce kvalifikací pro Evropský prostor vysokoškolského vzdělávání. Současně sledujeme úsilí určovat standardy a hodnotit kvalitu, jak to mimo jiné vyplývá z aktivity většiny českých vysokých škol i z oficiálních dokumentů (viz například. Výroční zpráva o stavu a rozvoji vzdělávací soustavy ČR za rok 2004). V dlouhodobém záměru vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky (2005, s. 6) je uvedeno 6 strategických směrů budoucích změn ve

vzdělávání, mimo jiné se jedná o zajišťování rovnosti příležitostí ve vzdělávání a rozvoj integrovaného poradenství ve školství.

V tomto příspěvku se autor zaměřuje na problematiku vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (dále jen SVP) na vysokých školách. Cílem je na základě analýzy stávajících legislativních a školských dokumentů a na základě studia české i zahraniční odborné literatury analyzovat systém podpory studentů se SVP a vyhodnotit metodická východiska a strategie výzkumu celého podpůrného systému.

Student se speciálními vzdělávacími potřebami na terciálnímu stupni vzdělávání

V této části bude pojednáno o základních pojmech. Spolu s nimi bude přesněji určena studovaná populace. Podle vysokoškolského zákona se osoba stává studentem dnem zápisu (Zákon 111/1998 Sb, § 61), přičemž forma studia nemá na tuto skutečnost vliv. Do kategorie student na terciálnímu stupni vzdělávání budou pro účel tohoto textu náležet všichni studenti veřejných i soukromých vysokých škol všech forem studia a všech stupňů (Bc., Mgr. i PhD.) v souladu s platným vysokoškolským zákonem. Z role a postavením studenta vyplývají práva, povinnosti, společenské postavení a mnohá očekávání.

Speciální vzdělávací potřeby definuje například materiál UNESCO (2001, s. 17) jako pomoc a podporu, kterou potřebují někteří žáci navíc oproti většinovému způsobu vzdělávání. Pedagogický slovník vymezuje speciální vzdělávací potřeby u žáků a studentů se zdravotním postižením, s mimořádným nadáním, u dětí a dospělých z rodin imigrantů, etnických a jazykových menšin. (Průcha, Walterová, Mareš 2003). Školský zákon (2004, § 16 odst. 1) uvádí, že k žákům se SVP patří žáci se zdravotním postižením, zdravotním znevýhodněním a sociálním znevýhodněním.

Počínaje předškolním vzděláváním po vyšší sekundární vzdělávání diagnostikují SVP pedagogicko psychologické poradny a speciálně pedagogická centra. Podle dat Ústavu pro informace ve vzdělávání byly diagnostikovány SVP různého typu a závažnosti u přibližně 7% žáků (u 122 256 z 1 832 069 dětí a žáků). Na středních školách klesá podíl SVP v populaci na 2,4%, přičemž nejvíce zastoupení jsou žáci s vývojovými poruchami učení a chování (86% všech SVP). Zastoupení studentů se SVP klesá se stupněm vzdělání, souběžně se i mění struktura postižení. Mezi základní formy vzdělávání žáků se SVP patří integrace, vzdělávání ve speciální škole nebo specializované třídě. Jak uvádí zpráva Eurydice (Key Data 2005, s. 130), podíl žáků s postižením, kteří jsou zařazeni do speciální školy, tvoří 5% celkové populaci všech žáků. Tím se řadí Česká republika k zemím, ve kterých je kladen důraz na speciální vzdělávání (podobná čísla vykazují například Belgie, Německo či Maďarsko).

O studentech se SVP na terciální úrovni vzdělávání nemáme k dispozici souborné statistické údaje. Celkově studovalo na vysokých školách k 31. 10. 2004 327 955 studentů. K odhadu zastoupení studentů se SVP lze použít dílčí statistiky jednotlivých vysokých škol. Podle publikovaných materiálů studovalo na Univerzitě Karlově v akademickém roce 2004/2005 celkem 146 studentů se SVP, což bylo 0,31% všech zapsaných. Ve skupině studentů se SVP na UK bylo nejvíce osob s pohybovým postižením (37%), dále se zrakovým postižením (35%), sluchovým postižením (17%) a ostatními typy postižení (11%) (Informace pro studenty 2005). Tento statistický údaj zkrusluje realitu, a to ze dvou důvodů. Zaprvé, na mnohých

jiných vysokých školách je zastoupení této skupiny studentů velmi nízké. Z druhé musíme počítat s faktem, že do statistiky nejsou započítáni studenti, kteří nedeklarovali své SVP, například studenti se specifickými poruchami učení a žáci sociálně znevýhodnění.

K dispozici jsou i zahraniční údaje z výzkumu, který provádělo na 35 světových univerzitách UNESCO v letech 1992 až 1999. Ze zmíněného počtu institucí uvedlo přítomnost studentů se SVP jen 23, u nich se zastoupení pohybovalo nejčastěji v rozmezí do 0,4%. (Hegarty 1999, s. 5). Ve Finsku bylo v roce 1999 mezi 130 000 studenty 690 osob s postižením, z toho 61% spadalo do kategorie „jiná postižení“ (například diabetes, poruchy příjmu potravy), 19% bylo studentů s DMO, 17% se zrakovým a 3% se sluchovým postižením. Nejvíce studentů s postižením studovalo sociální a humanitní obory a právo. (Poussu-Olli 1999)

Jiný pohled reprezentují anglosaské státy, kde bývá zohledňováno širší spektrum SVP a tím je i větší zastoupení studentů s postižením na školách. Někteří autoři (např. Hampton a Gosden 2004, Eckes a Ochoa 2005) podporují inkluzivní pojetí vysokoškolského vzdělávání, ve kterém by měla ustupovat kompetitivnost a zároveň se má otevírat prostor pro podporu a vzájemné obohacování mezi všemi členy akademické komunity. Zmínění autoři zdůrazňují prosazování rovných příležitostí ve vzdělávání a nutnost podpořit přechod studentů se SVP ze sekundárního na terciální stupeň. Britští autoři obecně referují u vyšším zastoupení studentů se SVP. V případové studii, kterou provedli britští výzkumníci, bylo zastoupení stanoveno na 3,8% (Borland a James 1999), jiná práce popisuje situaci v prvních ročnících univerzit ve Skotsku a Anglii s podobným výsledkem - 3,9% studentů se SVP (Tinklin, Riddell a Wilson 2004). Musíme zde ještě jednou zopakovat, že se jedná o jiný model, kde jsou zohledněny jak specifické poruchy učení (např. Fullerová uvádí zastoupení dyslektiků ve skupině studentů s postižením až 35% (Fullerová 2004)) a navíc i mnohá zdravotní znevýhodnění (anglický termín *unseen disability*, který označuje například onemocnění astmatem, diabetem, epilepsií).

V české kontextu se věnuje pozornost studentům se SVP jednak na jednotlivých fakultách a univerzitách, dále ve výzkumných institucích a nevládních organizacích, které studium podporují. Ze zmíněných iniciativ uveďme například sborník *Vzdělávání zdravotně postižených na VŠ* (Vaverka, Válková 1994) nebo kapitolu v publikaci *Vysokoškolský student v České republice v roce 2005* (Menclová, Baštová 2005, s. 63).

Podpora studentů se SVP na vysokých školách

Podpora studentů se SVP se týká oblasti sociálně-ekonomické, technické, personální ale především poradenské. Podle vysokoškolského zákona (§21, ods. 1) je veřejná vysoká škola povinna „poskytovat uchazečům o studium, studentům a dalším osobám informační a poradenské služby související se studiem a s možností uplatnění absolventů studijních programů v praxi, činit všechna dostupná opatření pro vyrovnání příležitostí studovat na vysoké škole, provádět pravidelně hodnocení činnosti vysoké školy a zveřejňovat jeho výsledky“.

Freibergová a Straková (1999) rozdělují vysokoškolské poradenství na studijní poradenství, profesní poradenství, psychologické a sociálně psychologické poradenství a další služby vysokoškolských poraden. Freibergová dále upřesňuje, že

na úrovni vysoké školy je ze zákona poskytování poradenských služeb plně v kompetenci jednotlivých vysokých škol a jejich fakult. Jak budou služby poskytovány, upřesní vysoká škola ve svém dlouhodobém záměru. Mezi čtyři základní problémové okruhy zařazuje autorka:

- 1) Studijní orientace pro uchazeče o vysokoškolské studium
- 2) Studijní orientace pro studenty všech forem vysokoškolského studia (včetně studentů, kteří svá studia z nějakého důvodu nedokončili), kteří mají zájem např. o změnu studijního oboru, o doplňkové studium jiného oboru, individuální studijní program, postgraduální či doktorské studium
- 3) Profesionální poradenství v otázkách uplatnění vybraného studijního oboru na trhu práce

K této základní struktuře poradenských služeb se přidávají požadavky, které jsou specifické pro skupinu studentů se SVP. Jde především o:

- 1) Možnosti zvládnutí studia s ohledem na kladené nároky (např. terénní cvičení, problematika ochrany zdraví a bezpečnosti práce apod.)
- 2) Požadavky na přijímací řízení včetně možností individuálního přístupu při písemném a ústním zkoušení
- 3) Informace o ubytování a přístupnosti prostředí vysoké školy
- 4) Možnosti technické i personální podpory během studia
- 5) Odkazy na další podpůrné organizace, které mohou studentovi také poskytnout poradenství i služby.

Někteří autoři zdůrazňují (např. Novosad 2002) že v podpoře a poradenství pro studenty se SVP bude významně zastoupena složka sociálně psychologická včetně krizové intervence. Poradenství se také nenabízí pouze směrem ke studentům. Pro efektivní podporu je důležitá spolupráce se studenty, pedagogy i dalšími zaměstnanci škol. Citovaný autor upozorňuje na obtíže, které vznikají z nejasného postavení poraden, z obtíží při komunikaci s funkcionáři fakult i se samotnými studenty.

Metody výzkumu podpůrných systémů a přístupy k jejich komparaci

Výzkum, který se věnuje vzdělávání žáků se SVP na terciálním stupni vzdělávání, má řadu specifik a obtíží. Jedná se zejména o to, že:

- 1) Celková populace studentů se SVP na VŠ dosahuje malých počtů – jedná se o desítky studentů na fakultách a maximálně o řád větší počet na celém území republiky
- 2) Problematika SVP bývá spojena s osobními a citlivými údaji, navazování kontaktu s objektem výzkumu a sběr dat je podmíněn vytvořením atmosféry důvěry a spolupráce
- 3) Různá postižení jsou spojována s odlišnými přístupy a požadavky, liší se také možnosti jednotlivých škol a studijních programů a oborů

Cílem této části je práce je představit několik výzkumů a zaměřit se především na metody, které autoři použili. Obecně lze rozdělit výzkumy několika způsoby:

Zaprvé podle výzkumné strategie a typu dat:

- Kvantitativní
- Kvalitativní
- Akční výzkum

Zadruhé se výzkumy liší podle výzkumné populace a vzorku, který byl zvolen. Výzkum bývá zaměřený na:

- Studenty se SVP (studenty jedné VŠ nebo více VŠ, studenty jednoho nebo různých typů postižení)
- Vedení a management VŠ
- Ostatní studenty VŠ

Zatřetí lze dělit výzkumnou problematiku z hlediska školy jako systému a z hlediska procesu podpory studentů. Můžeme například sledovat:

- Legislativní rámec, vnitřní předpisy
- Diseminaci informací pro studenty se SVP
- Podmínky přijímacího řízení
- Charakter výuky a podporu při studiu
- Služby pro studenty se SVP, jejich umístění, personální a materiální zajištění
- Fyzické a psychosociální prostředí školy, sociální a doplňkové aktivity
- Financování podpory
- Spolupráci s externími organizacemi

Začtvrté se nabízí dělit výzkumné problémy podle fáze studia. Výzkum může sledovat:

- Studenty vyšších sekundárních škol, jejich předpoklady ke studiu, jejich dosavadní zkušenosti s podporou a poradenstvím
- Uchazeče o studium (jaké obory volí, motivace k volbě oboru, úspěšnost u přijímacích zkoušek)
- Studenty se SVP na počátku studia (studijní obtíže, navazování kontaktů)
- Studenty se SVP v průběhu studia
- Podporu po ukončení studia, při vyhledávání zaměstnání a obecně další uplatnění absolventa

Zapáté jsou prováděny výzkumy, které sledují podporu a poradenství jako samostatnou část problematiky studia osob se SVP na terciální úrovni vzdělávání. Jedná se konkrétně o:

- Speciálně pedagogické poradenství
- Rehabilitaci
- Dopravní služby

- Průvodcovské služby
- Tlumočnické služby pro neslyšící
- Vybavení knihoven
- Dostupnost počítačových sítí

Příklady provedených výzkumů z hlediska použité strategie a metod

Na první pohled se zdá, že v dostupných pramenech dominují studie kvalitativní. Často používanou metodou je osobní případová studie. Tak například Poussu-Olli (1999) zvolila jako objekty dva studenty s různými typy dětské mozkové obrny. V rozhovorech se zaměřovala na dosavadní vývoj, výběr oboru na vysoké škole i průběh samotného studia. Sledovala obtíže a bariéry, se kterými se studenti setkávali, zaznamenala jejich zkušenosti se službami a začlenění do sociálního prostředí školy. Data jsou doplněna o analýzu dokumentů a předpisů finského školského systému a statistické údaje. Autorka také často generuje obecnější závěry a vytváří možné hypotézy pro další výzkumná šetření. Zdá se, jakoby autorka použila případovou studii v některých místech spíš jako ilustraci svých teorií, postojů a přesvědčení. Studie má některé charakteristiky biografického výzkumu, protože jsou v obou případech zaznamenána data od narození až po perspektivu v budoucnosti.

Jiní autoři (Shevlin, Kenny a McNeela, 2004) provedli kvalitativní šetření na dvou irských vysokých školách. Prostřednictvím poradenských institucí oslovili studenty se SVP. Přihlásilo se 16 osob, se kterými bylo prováděno skupinové interview (ohnisková skupina). Autoři se zaměřili na aktuální bariéry a obtíže v učení a díky zastoupení dvou institucí provedli i srovnání různé organizace služeb a přístupu. Záznamy byly klasifikovány na základě předem popsaných teoretických východisek. Výzkum přinesl poznatky o tom, jak vnímají studenti se SVP postoje a názory svého okolí, jaká je úroveň povědomí o problémech SVP na vysoké škole nebo jak je hodnocena kvalita poskytovaných služeb.

Mezi kvantitativní výzkumy můžeme zařadit již výše zmíněnou studii UNESCO. Data byla sbírána na 35 univerzitách, které byly vybrány prostřednictvím národních poboček. Do škol rozeslali výzkumníci dotazník, který zjišťoval mimo jiné počet studentů s postižením a rozdělení na jednotlivé typy postižení, typ podpory, financování podpory, přístupnost a úpravy v prostředí, vybavení speciálními pomůckami, možnosti upravit výuku a zkoušení, pedagogickou podporu, sociální aktivity a kariérové poradenství. K takto získaným datům byly přidány stručné případové studie organizací.

V českém prostředí se dotkl problematiky studentů se SVP výzkumný projekt Sociální portrét studentů (Menclová a Bašťová 2005). V rozsáhlé kvantitativní studii bylo položeno respondentům – studentům vysokých škol – několik otázek, které měly souvislost s problematikou postižení, jako například otázku „Je zaveden systém zvláštní přípravy a konzultací při studiu?“ nebo „Jsou zde vhodně a dostupně umístěné telefonní přístroje?“ Zdá se, že respondenti nemohli na tyto otázky snadno odpovídat a často volili možnost „nevím“. Je na zvážení, zda by se nemohl podobný výzkum zaměřit na postoje k postižení a například ochotu studentů k aktivní spolupráci a pomoci pro své spolužáky. Existuje více studií o postojích ke studentům

s postižením, na které odkazuje například práce amerických autorů (Rao 2004), kteří použili v kvantitativním šetření škálu pro měření postojů vůči osobám s postižením (The Attitude Toward Disabled Persons Scale) a její modifikace.

Jiné kvantitativní šetření provedla Fullerová (2004) na univerzitě ve Gloucestershire (UK). Všem 593 studentům, kteří deklarovali při vstupu na univerzitu zdravotní postižení, rozeslala za spolupráce s poradci pro studenty se SVP dotazníky a ohranované obálky. Návratnost činila 173 dotazníků, přičemž zastoupena byla proporcčně všechna postižení. Dotazník byl tvořen otevřenými i uzavřenými otázkami. Hlavním cílem šetření bylo zmapovat bariéry při studiu. Autorka hodnotí z pohledu postižených studentů výuku, přístup k informacím a postoje zaměstnanců. V závěru studie autorka doporučuje upravovat služby a podporu studentů se SVP na základě jejich vlastních zkušeností a průběžně získávané zpětné vazby.

Samostatně zmíníme výzkumné projekty, které bychom zařadili do třetí skupiny uvedeného dělení. Jedná se o výzkum zaměřený na školský systém, jeho části, vztahy mezi nimi a procesy, které v něm probíhají. Siegel popisuje studii 4 vysokých škol. (Siegel 2006). Autor vychází z teorie institucí a ze studia systémů. Systém vysoké školy je popsán ve třech rovinách – 1) prostředí školy a vstupní podmínky, 2) organizační kontext a 3) reakce a aktivity ve směru k odlišným studentům. Do analýzy zahrnuje jak demografické informace, velikost univerzity a její historii nebo způsob řízení, ale vychází také z popisu faktorů jako je rodinné prostředí, postoje studentů k odlišnosti a obsah vzdělávání. Ve výzkumu bylo použito několika metod. Na prvním místě byla provedena analýza současné dokumentace školy a materiálů z archivů. Dále se uskutečnilo 47 polostrukturovaných rozhovorů s představiteli vysokých škol. V poslední části výzkumu se objevuje narativní metoda, která přináší poznatky přímo od studentů.

Diskuse a závěry

V článku uvedený přehled výzkumů, které se věnovaly podpoře studentů se SVP na terciálním stupni vzdělávání, v žádném případě není úplný. Cílem autora bylo pokusit se uvést příklady studií jak z oblasti kvantitativního, tak i kvalitativního výzkumu. Před tím, než bylo započato s vyhledáváním pramenů a jejich analýzou, bylo předpokládáno, že převažovat bude především kvalitativní pojetí, metodicky zastoupené mimo jiné případovými studii. Tento předpoklad se nepotvrdil zcela. Zdá se, že obecným trendem ve výzkumu terciálního sektoru a zvláště problematiky studentů se SVP je snaha kombinovat různé metodologické postupy a klást důraz na popis systému jako celku.

Poměr kvantitativních a kvalitativních studií je vyrovnaný. Začínají se objevovat nové trendy, a to především směrem k výzkumu akčnímu, který by pomohl řešit konkrétní problémy ve vzdělávání studentů s postižením. Výzkumná šetření by proto měla soužit jako podklady pro představitele vedení institucí a tak podněcovat návrhy na změny či úpravy celého systému.

Předložená analýza neobsáhla několik významných oblastí, jejichž aktualitu nechceme zpochybnit. Jedná se například o problematiku kompenzačních pomůcek a využití ICT, celou škálu výzkumných otázek související s psychologií handicapu

nebo problémy spojené se zastoupením studentů se SVP v orgánech vysokých škol a schopností obhajovat své potřeby a požadavky.

Literatura

BORLAND, J., JAMES, S. The learning experience of students with disabilities in higher education. A case study of a UK university. *Disability and Society*, roč. 14, č. 1. r. 1999, s. 85-101.

Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy České republiky. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2005.

ECKES, S. E.; OCHOA, T. A. Students with disabilities: transition from high school to higher education. *American Secondary Education*. Roč. 33, r. 2005, s. 6-20.

FREIBERGOVÁ, Z., STRAKOVÁ, E. *Analýza a návrh racionalizace poradenské práce na vysokých školách*. [on-line] Praha: Centrum pro studium vysokého školství, 1999. [cit. 06-06-19] Dostupné na <http://www.csvs.cz/>

FREIBERGOVÁ, Z. *Systém poradenských služeb v oblasti vzdělávání a zaměstnanosti v České republice*. [on-line] Praha: Národní vzdělávací fond. [cit. 06-06-19] Dostupné na http://www.nvf.cz/euroguidance/dokumenty/freibergova_poradensky_system_cr.pdf

FULLER, M. a kol. Barriers to learning: a systematic study of the experience of disabled students in one university. *Studies in Higher Education*, roč. 29, č. 3, r. 2004, s. 303-318. ISSN 1470-174X.

HAMPTON, G.; GOSDEN, R. Fair play for students with disability. *Journal of Higher Education Policy and Management*. Roč. 26, č. 2, r. 2004, s. 226-238. ISSN 1469-9508.

HEGARTY, S. (ed.) *Provision for students with disabilities in higher education*. [on-line] Paris: UNESCO, 1999. [cit. 06-06-16]. Dostupné na <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001287/128761eo.pdf>.

Informace pro studenty se speciálními potřebami na Univerzitě Karlově v Praze. Praha: Univerzita Karlova, 2005.

Key Data on Education in Europe. Eurydice: Brusel, 2005. ISBN 92-894-9422-0.

MENCLOVÁ, L., BAŠTOVÁ, J. *Vysokoškolský student v České republice v roce 2005*. Praha: Centrum pro studium vysokého školství a MŠMT, 2005. ISBN 80-86302-35-0.

NOVOSAD, L. Akademická poradna a poradna pro zpřístupňování studia lidem se zdravotním postižením. [on-line] in *Sborník statí k problematice vysokoškolského poradenství*. Praha: Národní vzdělávací fond, 2002. [cit. 06-06-16] Dostupné na <http://www.nvf.cz>

POUSSU-OLLI, H. To be a disabled university student in Finland. *Disability and Society*, roč. 14, č. 1, r. 1999, s. 103-113.

PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8.

RAO, S. Faulty attitudes and students with disabilities in higher education: a literature review. *College Student Journal*, roč. 38, č. 2, r. 2004.

SHEVLIN, M., KENNY, M., MCNELA, E. Participation in higher education for students with disabilities: an Irish perspective. *Disability and Society*, roč. 19, č. 1, r. 2004, s. 15-30.

SIEGEL, J. D. Organizational response to the demand and expectation for diversity. *Higher Education*, roč. 52, r. 2006, s. 465-486.

TINKLIN, T., RIDDELL, S., WILSON, A. Policy and provision for disabled students in higher education in Scotland and England: the current state of play. *Studies in Higher Education*. Roč 29, č. 5, r. 2004, s. 637-656. ISSN 1470-174X.

Understanding and Responding to Childrens' Needs in Inclusive Classroom. [on-line]. Paris: Unesco, 2001. [cit 06-06-16] Dostupné na <http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=10306&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>

VAVERKA, F., VÁLKOVÁ, H. (Ed.) *Vzdělávání zdravotně postižených na VŠ*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994.

Výkonové ukazatele 2004/2005 [on-line]. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání. [cit. 06-06-16] Dostupné na <<http://www.uiv.cz/rubrika/559>>

Zákon 561/2004 Sb. o předškolní, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

Zákon 111/1998 Sb. o vysokých školách.

Kontakt na autora: Mgr. Jiří Votava, Institut vzdělávání a poradenství, Česká zemědělská univerzita v Praze, V lázních 3, Praha 5, votava@ivp.czu.cz